

СОКОЛОВ

Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент,
головний бібліотекар
Національної парламентської
бібліотеки України,
socolv@i.ua
(м. Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ Л. С. ЛІЧКОВА НА ПОСАДІ ДИРЕКТОРА КИЇВСЬКОЇ
МІСЬКОЇ ПУБЛІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ (1915–1921)**

Аналізуються особливості діяльності, основні показники та розвиток Київської міської публічної бібліотеки під керуванням Л. С. Лічкова у 1915–1921 рр. Досліджуються динаміка книжкового фонду та джерела його формування, склад і коло читачів бібліотеки, їхні читацькі інтереси. Здійснено порівняльний аналіз діяльності бібліотеки, коли її директором був Л. Лічков, з попереднім періодом розвитку книгозбірні. Розглянуто основні соціально-культурні чинники розвитку Київської міської публічної бібліотеки у роки Першої світової війни, під час революційних подій 1917 р. та у роки національно-визвольних змагань. Виявлено та охарактеризовано головні напрями роботи Л. Лічкова на посаді директора книгозбірні, вивчено коло основних проблем, з якими стикався керівник зазначеної установи, сфера найважливіших завдань, що постали перед керівництвом бібліотеки у досліджуваній період. Проаналізовано значення діяльності Л. Лічкова на посаді директора бібліотеки крізь призму основних тенденцій її розвитку.

Ключові слова: історія, публічна бібліотека, історія бібліотечної справи, Київська міська публічна бібліотека, Л. С. Лічков, 1915–1921 рр.

Анализируются особенности деятельности, основные показатели и развитие Киевской городской публичной библиотеки под руководством Л. С. Личкова в 1915–1921 гг. Исследуются динамика книжного фонда и источники его формирования, состав и круг читателей библиотеки, их читательские интересы. Осуществлен сравнительный анализ деятельности библиотеки, когда ее директором был Л. С. Личков, с предыдущим периодом развития библиотеки. Рассмотрены основные социально-культурные факторы развития Киевской городской публичной библиотеки в годы Первой мировой войны, во время революционных событий 1917 г. и в годы гражданской войны.

Выявлены и охарактеризованы основные направления работы Л. Личкова на должности директора библиотеки, изучены круг основных проблем, с которыми сталкивался руководитель указанного учреждения, сфера важнейших задач, что стояли перед руководством библиотеки в исследуемый период. Проанализировано значение деятельности Л. Личкова на должности директора библиотеки через призму основных тенденций её развития.

Ключевые слова: *история, публичная библиотека, история библиотечного дела, Киевская городская публичная библиотека, Л. С. Личков, 1915–1921 гг.*

The peculiarities of activity, key indicators and the development of the Kyiv City public library under the guidance of L. S. Lichkov in the 1915–1921 years. We study the dynamics of the book fund and sources of its formation, composition and terms of library readers, their reading interests. The comparative analysis of the activities of the library, when she was director of L. Lichkov, with the previous period of development of the library. The main socio-cultural factors of development of Kyiv City Public Library during the First World War, during the revolutionary events of 1917 and during the Civil War. Identified and characterized the main directions of work of L. Lichkov as director of the library, studied in terms of the main problems faced by the head of this institution, the scope of the major problems that faced the direction of the library in the study period. Analyzed the importance of the work of L. Lichkov as director of the library through the prism of its main trends.

Keywords: *history, public library, story library, Kiev City Public Library, L. S. Lichkov, 1915–1921 years.*

Досвід показує, що від рівня роботи керівника будь-якої установи значною мірою залежить успішність її роботи. Отже, визначення критеріїв оцінки діяльності директора культурно-просвітницької установи, зокрема бібліотеки, виявлення та аналіз особливостей методів та стилю його роботи, характеристика основних досягнень є важливими засобами вивчення та підвищення якості роботи книгозбірні, які надають можливість не тільки об'єктивно проаналізувати роботу керівника установи, а й слугують певним орієнтиром у дослідженні різних сфер діяльності бібліотеки, подальшому напрямку її розвитку.

Історія Національної парламентської бібліотеки України вже неодноразово привертала увагу діячів науки та культури, дослідників та практиків бібліотечної справи. Проте, лише у період незалежності української держави з'явилися дослідження, де вперше зроблено спробу неупередженого висвітлення цілісного розвитку бібліотеки протягом майже всього часу її

діяльності. Зокрема, в першу чергу, слід відзначити праці П. Гапченка та С. Зворського [6–8; 11; 14; 15]. Проте, певні періоди розвитку книгозбірні потребують подальших досліджень, наприклад, діяльність бібліотеки під час Першої світової війни, національно-визвольних змагань (1917–1921), окремі періоди 1920-х, 1930-х рр. Окрім того, недостатньо вивченою залишається робота керівників даної бібліотеки М. Сафронєєва, Л. Лічкова, Я. Розанова, А. Кровицької, М. Завального, В. Баришнікова, І. Маріневського, Є. Шліхтера, значення та характер діяльності яких ще не висвітлювалися в окремих дослідженнях бібліотекознавців.

Метою пропонованої статті є спроба розкрити та проаналізувати діяльність Леоніда Семеновича Лічкова (1855–1943) на посаді керівника Київської міської публічної бібліотеки (тогочасна назва Національної парламентської бібліотеки України) у період 1915–1921 рр. на тлі розвитку головних складових показників її функціонування, охарактеризувати основні досягнення його особистого вкладу роботи, як директора бібліотеки, у взаємозв'язку зі становленням книгозбірні як однієї з провідних бібліотечних установ міста.

У 1914 р. певний час Київська міська публічна бібліотека (КМПБ) залишалася без керівника (до травня 1914 р. посаду бібліотекаря (директора) займав М. С. Сафронєєв). У 1914 р. губернатор двічі відхиляв кандидатури на посаду бібліотекаря головної міської публічної книгозбірні, що висувалися Миською думою.

Нарешті, на початку 1915 р. на зазначену посаду була затверджена кандидатура талановитого вченого та публіциста Леоніда Семеновича Лічкова (1855–1943), який очолював її до 1921 р. [8, с. 12]¹. На рішення губернатора

---

¹ **Лічков Леонід Семенович** (1855–1943) – економіст, статистик, публіцист, співробітник «Киевской старини» та інших періодичних видань. Після закінчення у 1873 р. Архангельської гімназії поступив до Петровської сільськогосподарської академії у Москві, повний курс якої не завершив, приєднавшись до руху народовольців (за політичними поглядами був ліберальним народником). У 1878 р. після арешту був висланий на батьківщину в Архангельську губ., де вивчав народний побут та господарство. Л. Лічков був активним учасником багатьох досліджень Архангельського губернського статистичного комітету землеробської громади. У 1880–1882 рр. завідував земським статистичним бюро Рязанської губернії. У 1883–1886 рр. обіймав посаду секретаря Саратовської губернської земської управи. Результати його спостережень та досліджень публікувалися на сторінках газет і журналів «Русские ведомости», «Московский телеграф», «Русская мысль», «Северный вестник» та ін. Л. Лічков був членом Юридичного товариства при Московському університеті та Російського географічного товариства. У 1887–1891 рр. Л. Лічкова, що був тимчасово зарахований до

вплинув, можливо, той факт, що Л. Лічков мав певний досвід бібліотечної роботи, оскільки довгий час виконував обов'язки голови бібліотечної комісії Київського товариства грамотності (1882–1908). Л. Лічков мешкав у Києві з 1892 р. і був активним членом зазначеного Товариства, діяльність якого поширювалася не тільки у місті, а й по всій Київській губернії. Під керівництвом Л. Лічкова бібліотечна комісія Київського товариства грамотності сприяла заснуванню шкільних і народних бібліотек (зокрема – павленківських), комплектувала книжкові фонди раніше заснованих книгозбірень, готувала рецензії на книги для народних бібліотек тощо. Під головуванням Л. Лічкова засідання бібліотечної комісії відбувалися щомісяця, а іноді і двічі на місяць. Так, наприклад у 1901 р. було проведено 15 засідань комісії [24]. На жаль, фінансові можливості комісії, а це приблизно 300 руб., були значно меншими у порівнянні з можливостями Харківського комітету грамотності, який займався заснуванням сільських бібліотек губернії, та мав 12 тис. руб. щорічної субсидії від Харківського губернського земства. Бібліотечна

Міністерства державних маєтностей, було відряджено у розпорядження генерал-губернатора Східного Сибіру, де він здійснював фактичне керівництво і брав безпосередню участь у роботах з дослідження землекористування та господарського побуту сільського населення Іркутської й Єнісейської губерній. За організацію ефективної роботи, а також враховуючи результати його наукових досліджень (праці «Формы крестьянского и инородческого землевладения» (1890); «Формы землевладения» (1892) та ін.), що були опубліковані на сторінках багатотомних «Материалов по исследованию землепользования и хозяйственного быта сельского населения Иркутской и Енисейской губерний», Л. Лічков був відзначений у 1893 р. присудженням великої золотої медалі по відділенню статистики Російського географічного товариства. У 1892 р. Л. Лічков переїхав до Києва, де очолив відділення селянських справ канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства. Він був також обраний дійсним членом Історичного товариства Несторалітописця при Університеті Св. Володимира, на засіданнях якого неодноразово виступав з доповідями про результати сибірських досліджень. У 1895 р. було видано працю Л. Лічкова «Очерк истории развития форм крестьянского и инородческого землевладения в Восточной Сибири по новейшим исследованиям» (ЧИОНЛ, кн. IX, К., 1895), а в 1904 р. у Києві вийшла його збірка статей під назвою «Очерки из прошлого и настоящего Черноморского побережья Кавказа». Окрім того Л. Лічков написав багато статей для «Энциклопедического словаря» Брокгауза-Єфрона («Штрафная колонизация Сибири», «Сервитуты», «Якуты» та ін.) У 1898–1914 рр. Л. Лічков служив в Селянському поземельному банку, був членом обліково-позичкового комітету Київської контори Державного банку, членом-оцінювачем Київського відділення Державного Дворянського земельного банку. У 1905–1918 рр. був головою одного з відділень «позапартійної» політичної організації, що боролася за повалення царату, за що у 1932–1933 рр. на короткий термін був заарештований органами Київського ДПУ. У 1910–1916 рр. Л. Лічков був одним з керівників київської масонської ложі «Зоря», до якої залучив В. Затонського – майбутнього наркома освіти УСРР. Приблизно у 1917 р. члени «Зорі» заснували у Києві нову ложу, що отримала назву «Світанок» (у новій ложі Л. Лічков мав звання майстра). У 1915–1921 рр. працював директором Київської міської публічної бібліотеки, а з 1921 р. до виходу на пенсію в 1930 р. завідував міським статистичним бюро. Роботу поєднував з участю в громадському житті міста: був членом Київського товариства грамотності, Літературно-артистичного товариства та ін. Активно займався науковою, краєзнавчою, культурно-просвітницькою та публіцистичною діяльністю. Помер в окупованому німцями Києві. Л. Лічков писав під псевдонімами і криптонімами: А. Б. Е.; Анин, М.; Бронницкий, А. Г.; Величко, С. Л.; Л. С.; Л. С. Л.; Лчк.; Лчкъ; Мизантроп; П. В.; Северный, С.; Тот же [источник: Венгеров]; Ч-к-ов, Л. И.; Ч-ков, Л. И.; Э-ль, Б. Е. [4; 16, с. 284].

комісія під керуванням Л. Лічкова помітну увагу приділяла розвитку невеликих пересувних бібліотек (часто з книжковим фондом на суму приблизно у 10 руб.), складанню списків книг для бібліотек «упрощеного типу», що були засновані Київським та Подільським губернськими комітетами піклування про народну тверезість [24, с. 93]. Значну частину часу члени бібліотечної комісії, що нараховувала приблизно 100 осіб, витрачали на складання рекомендаційної бібліографії та списків книг для народних бібліотек. Зазначена робота здійснювалася в секціях белетристики, історії та ін., що були утворені при бібліотечній комісії [24, с. 38].

Приймаючи посаду бібліотекаря Київської міської публічної бібліотеки (КМПБ), Л. Лічков зазначав, що стан роботи міської бібліотеки незадовільний внаслідок неналежної організації діяльності установи у 1912–1914 рр. На його думку, у головній міській книгозбірні у зазначені роки було відсутнє належне керівництво установою, не здійснювалося багато різних видів бібліотечної роботи, внаслідок чого утворився великий масив «запущения и недочетов». Так, зокрема, у своєму звіті Л. Лічков писав, що на початок лютого 1915 р. близько 20 тис. книг, а це приблизно 25 % усього фонду, не було інвентаризовано та внесено до систематичного каталогу [18, с. 29–30]. Критичне становище бібліотеки посилювало неукомплектованість штату книгозбірні: четверо з восьми працівників бібліотеки (в більшості – це були помічники бібліотекаря) було мобілізовано до служби в армію, причому їхні робочі місця залишалися вакантними (діяла заборона Міської думи приймати на вакантні місця нових працівників) [18, с. 27]. Звичайно, в досліджуваний період, значною мірою, роботу бібліотеки ускладнював військовий стан в країні, особливості громадського життя міста у зоні прифронтових військових дій.

З початком Першої світової війни матеріальний стан КМПБ значно погіршився. Розпорядчий (бібліотечний) комітет Міської думи, що здійснював загальне керування діяльністю книгозбірні, для розгляду робочих питань збирався, фактично, дедалі рідше. Нерідко управлінські рішення приймалися

тільки головою комітету та бібліотекарем (посада бібліотекаря відповідала тоді обов'язкам директора бібліотеки), а решта членів комітету лише підписували протоколи засідань, які насправді не проводилися [14, с. 71]. У воєнні роки не готувались вчасно звіти діяльності міської бібліотеки, які раніше друкувалися щорічно. Звіт за 1913 р. хоч і був написаний, але у роки війни загубився. Лише у 1918 р. був надрукований об'єднаний звіт за чотири роки (1914–1917) [18]. Проте, фінансові витрати на потреби книгозбірні у досліджуваній період у порівнянні з попереднім (1908–1912) загалом збільшилися вдвічі, що пов'язано із збільшенням обсягів робіт, а також інфляцією. Так, наприклад, у 1908 р. вони склали 11316 руб., а в 1917 р. – 24942 руб. [18, с. 24]. Слід зазначити, що за роки війни, внаслідок інфляції, ціни на речі та послуги зросли у декілька разів. В цілому, матеріальних ресурсів для нормальної роботи бібліотеки в досліджуваній період систематично не вистачало. Цікаво порівняти заробітну плату працівників бібліотеки у перші роки війни. Якщо до війни бібліотекар (директор) отримував 250 руб. (більше ніж підполковник (185–200 руб.), а помічник бібліотекаря – 150 руб. на місяць (це більше ніж завідуючий лікарнею (125 руб.) або викладач старших класів гімназії (80–100 руб.)), то в перший рік війни директор отримував 100 руб. (надалі 150 руб.), старший помічник – 60 руб. (що приблизно дорівнювало середній зарплаті кваліфікованого робітника), помічник бібліотекаря – 40 руб. плюс п'ять рублів на квартиру. До січня 1917 р. ціни внаслідок інфляції вирости майже в чотири рази, а зарплати працівників у середньому тільки у 2–3 рази. Проте, з 1917 р. індексація зарплати працівників бібліотеки проводилася щоквартально [15, с. 20]. Щоб надати своїм помічникам можливість підробляти Л. Лічков встановив дві робочі зміни: з 10-00 до 15-00 та з 15-00 до 20-00 [18, с. 25–26]. У зв'язку з індексацією заробітної плати в останні роки війни жалування працівників бібліотеки номінально збільшилося (наприклад, у помічників бібліотекаря до 250–275 руб. на місяць). Проте інфляція також нестримно зростала.

Кількість персоналу бібліотеки у порівнянні з попереднім періодом (1908–1912) збільшилася більше ніж вдвічі. У 1908 р. у штаті бібліотеки було всього

вісім осіб: бібліотекар, три його помічники та чотири службовці (двоє на видачі книг, один на контролі та один у гардеробі). У 1917 р. працювало вже 21 особа: бібліотекар, вісім його помічників (Є. М. Бік, С. С. Піщева, Т. Є. Пономарьова, Є. А. Серединський, М. І. Шерминська та ін.), дев'ять службовців, а також троє, що обслуговували будівлю. Отже, у бібліотечних процесах у 1917 р. було безпосередньо задіяно від 11 до 16 осіб. На жаль, до 1917 р. серед усіх (восьми) помічників бібліотекаря не було жодного, хто мав би спеціальну освіту або прослухав би курси з бібліотечної справи, що, звичайно, змушувало бібліотекаря та його досвідчених помічників із багаторічним стажем бібліотечної роботи витратити багато часу на навчання та професійну підготовку нових працівників [18, с. 25–27]. Цікаво, що у 1917 р. в умовах гострої житлової кризи Київська міська дума надала можливість оселитися у приміщеннях будівлі книгозбірні (зараз – вул. Грушевського, 1) деяким працівникам бібліотеки (на першому, напівпідвальному та другому поверхах). До речі, окрім Л. Лічкова та кількох інших співробітників бібліотеки, в її приміщеннях проживав певний час видатний громадський діяч, педагог і бібліотекознавець С. О. Сірополко (1872–1959) [15, с. 17].

У серпні 1915 р. у Києві внаслідок ворожого прориву панували панічні настрої, а в другій половині року з міста було евакуйовано деякі державні установи та навчальні заклади [14, с. 71]. На цей час (серпень-листопад 1915 р.) припав пік кількості біженців з Києва. Кількість відвідувань міської бібліотеки, так само, як і інших бібліотек, звичайно, зменшилася. Проте у 1916–1917 рр. внаслідок реевакуації (повернення установ, що евакуювалися раніше) та надання права безкоштовного користування книжковими фондами КМПБ учням середніх і нижчих навчальних закладів, значно збільшилася кількість її читачів та відвідувань. Загалом, у роки війни кількісні закономірності та особливості відвідувань бібліотеки, не співпадали з подібними ознаками попереднього періоду (1908–1912) (зокрема, наприклад, відносне збільшення відвідувань у перше півріччя року, коливання бібліотечних показників у залежності від навчального процесу та ін.) і не виявляли певної періодичності.

Навпаки, вони були стрибкоподібні, нерівномірні, непередбачені, їхня кількість могла протягом року сильно коливатися і бути вдвічі більшою або меншою від середньостатистичних показників. Як зазначав автор-укладач звіту КМПБ за 1914–1917 рр. Л. Лічков траплялись такі дні, коли «всему составу служащих приходилось бросать все остальное текущее дело и положительно, что называется, сбиваться с ног, занимаясь только выдачей книг». Навіть з початком Першої світової війни кількість відвідувань у бібліотеці складала в середньому 250–300 осіб на день (у 1914 р. – 94282 відвідувань, у 1915 – 91207) [18, с. 2–8]. Приблизно два місяці на рік книгозбірня, як і раніше, не працювала (канікули у липні та різдвяні свята у січні).

У 1915–1917 рр. у КМПБ окрім виконання робіт, пов'язаних з бібліотечним обслуговуванням читачів, за розпорядженням директора було здійснено перевірку та облік фондів, відновлено сигнатури шифрів на книгах та на полицях, виявлено та відокремлено дублети, зроблено палітурки для багатьох вітхих книг та ін. Проте на часі було необхідним проведення більш суттєвих робіт, навіть – реформ, аж до зміни статуту бібліотеки, щоб підняти її роботу на вищий, більш ефективний, рівень діяльності. З початком виконання своїх обов'язків (лютий 1915 р.), Л. Лічков поставив перед керівництвом бібліотеки, – розпорядчим (бібліотечним) комітетом Київської міської думи, – питання про видання нового систематичного каталогу. На той час існувало три каталоги бібліотеки: на колекцію книг В. М. Юзефовича («Каталог книг Киевской Городской Публичной Библиотеки отдела имени Вл. М. Юзефовича» (К., 1899)), основний каталог («Каталог Киевской Городской Публичной Библиотеки 1866–1903 гг.» (К., 1904)) та доповнення до нього («Каталог Киевской Городской Публичной Библиотеки. 1904–1909 гг.: Первое дополнение» (К., 1910)). Однак Міська дума відхилила навіть питання про обговорення нового каталогу, посилаючись на відсутність у міста, внаслідок війни, відповідних коштів. Невдовзі Л. Лічков поставив також питання про створення проекту прибудови до основного корпусу бібліотеки або зведення нової значно більшої будівлі міської книгозбірні, оскільки через два-три роки,

як зазначав керівник установи, книгосховище буде повністю заповнено новими надходженнями. Також він клопотав про збільшення штату бібліотеки, встановлення додаткової вентиляції, пошиття нового спецодягу для своїх підлеглих, збільшення розміру віконних прорізів та ін. Все це, як і попередні питання, було відхилено Міською думою. Л. Лічков натякав також на необхідність збільшення своїх повноважень, оскільки всі рішення, що стосувалися розвитку бібліотеки, приймалися тільки бібліотечним комітетом, який призначала Київська дума та до якого обиралися: голова комітету (з гласних Думи), професор Київського університету, директор однієї з київських гімназій, ректор Київської Духовної академії, чиновник губернатора (для нагляду за діяльністю бібліотеки) та бібліотекар (директор бібліотеки), який мав, фактично, не розпорядчі, а виконавчі функції. Як бачимо, окрім бібліотекаря, до бібліотечного комітету належали особи, що були далекі від розуміння функціонування бібліотеки, змісту бібліотечних процесів і розвитку бібліотечної справи в цілому. Скликання засідань цілком залежало від голови комітету, присутність якого і робила ці засідання легітимними. Кількість засідань із року в рік збільшувалася. Якщо у 1908 р. бібліотечний комітет збирався чотири рази, то в 1916 р. – дев'ять. Проте, більшість із засідань у досліджуваний період, як вже зазначалося, було фіктивним, тобто тільки на папері, що часто було пов'язано зі зайнятістю голови комітету, який, звичайно, займався, в першу чергу, справами Міської думи. Л. Лічков зазначав про те, що іноді він навіть тижнями не міг ніде знайти голову комітету, зокрема також у Міській думі [18, с. 34–36]. Таким чином, справи бібліотеки просувалися дуже повільно і вирішення кожного дрібного питання затягувалося на декілька місяців, оскільки його рішення повністю залежало від «примх» голови комітету, підпис якого ставився першим на всіх протоколах. Останнє давало підстави Л. Лічкову писати у своєму звіті про необхідність розширити права бібліотекаря (директора бібліотеки) у справі керівництва бібліотекою, що надало б її діяльності більшої самостійності, динамічності і незалежності від «засідань» комітету, зокрема від прихильності його голови. Також Л. Лічков

наголошував на необхідність введення до комітету осіб, досвідчених у бібліотечній справі, з наданням їм права вирішального голосу, а також одного представника від постійних читачів. Усі нововведення та пропозиції Л. Лічков відобразив у своєму проекті нового статуту бібліотеки, який він додав до свого звіту [18, с. 60–64]. У новому документі передбачалося: змінити назву книгозбірні на «Київська міська громадська бібліотека»; спростити багатоступеневу процедуру обрання керівника бібліотеки; розширити його повноваження, а також права загального зібрання дійсних членів та бібліотекарів книгозбірні; обмежити сфери впливу Думи на діяльність бібліотеки; дозволити видачу книг до дому та ін. У планах Л. Лічкова щодо розвитку бібліотеки на 1918 р. було створення власної палітурної майстерні у приміщенні установи, здійснення певних заходів щодо отримання книгозбірнею безкоштовного обов'язкового примірника всіх видань, що друкуватимуться в Україні [18, с. 46]. Приводом для останнього було прийняття Центральною радою у перший місяць свого правління (листопад 1917 р.) «Законопроекту про обов'язкове надсилання друкарнями всіх видань», де передбачалося безкоштовне отримання примірника кожного видання, що друкувалося б в Україні, найбільш важливими установами держави, зокрема КМПБ. Проте, законопроект, на жаль, у цей час, фактично, не діяв [7, с. 12]. Лише після постанови Ради Народних Комісарів УСРР від 26 січня 1919 р. про забезпечення великих бібліотек республіки обов'язковим примірником друкованої продукції бібліотека деякий час отримувала майже всі екземпляри друкованих видань [8, с. 12].

Після декількох років керування Київською міською публічною бібліотекою Л. Лічков поставив питання про необхідність створення у книгозбірні відділу книг українською мовою, початок діяльності якому було покладено у 1917 р., а також окремих відділів польською та єврейською мовами, обласного (крайового) відділу, початок роботи якому також було покладено вже раніше, та відділу видань з питань міського та земського самоврядування [18, с. 45]. До речі, є відомості про те, що Л. Лічков передавав

до відділу української книги деякі власні відібрані відповідні газети, статті та інші матеріали з українознавства (потім зазначені матеріали попали до спецхрану) [13].

Влітку 1917 р. Центральна рада, добре розуміючи важливу суспільну роль друкованого слова та публічних бібліотек в утвердженні національної самосвідомості та культурного розвитку мас, твердо взяла курс на українізацію КМПБ. Так, наприклад, з 1 серпня 1917 р. на посаду другого помічника бібліотекаря був запрошений 22-річний Микола Шраг, який одночасно займав посаду заступника голови Центральної ради М. С. Грушевського [15, с. 15–16]. За рішенням міської управи на М. І. Шрага покладалося завдання «устройства украинского дела библиотеки», а саме – організації відділу українознавства, тобто окремого фонду україномовних видань. Саме із зазначеної дати почався відлік реальної українізації бібліотеки.

Попри того, що Л. Лічков у своїх політичних поглядах прагнув до розгалуженої демократизації суспільства, зокрема, до розширення читацьких прав (наприклад, його пропозиції про збільшення кількості книг при одноразовій видачі, про створення із дублетних примірників видань відділу абонементу для домашнього користування бібліотечною книгою та ін.), у несприятливий сталому розвитку КМПБ період війни і революцій, він був вимушений вводити більш жорстокі правила користування бібліотекою, щоб посилити умови виконання правил статуту, контролю за читачами та засобів запобігання крадіжок книг та інших речей. Слід зазначити, що у головному читальному залі існував спеціальний балкон для спостереження за читачами, але працівники, що там сиділи для нагляду за порядком, «без всякого дела засыпали от скуки». Незадовільна організація роботи бібліотеки, непрофесійність деяких її працівників та недоліки контролю за відвідувачами призводили до крадіжок книг, брошур, окремих сторінок, ілюстрацій та інших матеріалів. Бували навіть такі випадки, коли читачі, що вперше прийшли до бібліотеки забирали книги з собою щиро вважаючи, що так і має бути, оскільки приносили їх вдруге, щоб обміняти на нові [18, с. 39–41]. Особливо

розкрадання книг посилювалося у 1916–1917 рр. На протидію зазначеному явищу було введено правило видачі читачам «контрольних листків», завдяки яким можливості для крадіжок зменшувалися. Цікаво, що такий спосіб контролю порадив у листі невідомий співчуваючий читач бібліотеки [18, с. 40].

У воєнні роки планомірній роботі КМПБУ заважало також нецільове непрофільне використання приміщень книгозбірні. У 1916 р. за проханням голови бібліотечного комітету (за його словами на два тижні, а насправді більше ніж на два роки) у бібліотеці розмістилася, прямо у приміщенні директора, безкоштовна юридична консультація. Так само «тимчасово» у будівлю бібліотеки було переведено «училищное отделение» (надалі – відділ народної освіти) Міської управи. Працівники розміщених установ, окрім того, що привносили певні незручності у роботу персоналу книгозбірні, заважали здійснювати відповідний контроль над читачами бібліотеки, що, звичайно, посилювало можливість крадіжок.

Після Лютневої революції 1917 р. значно погіршилася робота державних органів. З березня 1917 р. існувало, фактично, двовладдя – Центральна рада та Київська міська дума часто проводили діаметрально протилежну політику. Переважна більшість урядовців Міської думи ставилася до українського національно-культурного руху відверто вороже, вважала це явище скороминучим і тому всіляко саботувала та затягувала виконання розпоряджень українського уряду. Все більше розповсюджувався економічний та соціальний хаос, в умовах якого різко зростала злочинність. Так, наприклад, у липні 1917 р. вночі до великого читального (Олександрійського) залу КМПБ проникли злодії з наміром вчинити крадіжку срібних вінків загальною вагою приблизно 70 кг, що були передані до книгозбірні у 1911 р. після урочистого відкриття пам'ятника Олександрові II, що встановили поруч з будинком Купецького зібрання (з 1944 р. у будинку Купецького зібрання розмістилася Київська філармонія). Проте грабіжників було швидко затримано на місці злочину міліцією [15, с. 9]. На жаль, срібні вінки були вже пошкоджені і міська управа вирішила їх продати Державному банку за вагою лома. Після зазначеного

пограбування та у зв'язку з дедалі частішими випадками крадіжок книг з книгосховища через вікна бібліотеки, Л. Лічков неодноразово порушував перед міською управою клопотання про встановлення на вікнах металевих сіток або ґрат. Однак міська влада, як і раніше, реагувала на потреби бібліотеки дуже повільно.

За період 1916–1917 рр. Л. Лічков написав та розіслав від імені бібліотеки більше 1000 листів різним офіційним особам та установам з проханням про пожертвування-дарування книг до фондів книгозбірні. У період 1914–1917 рр. власна закупівля книг бібліотекою була суттєво обмежена. Зокрема, у постанові бібліотечного комітету від 23 вересня 1915 р. було зафіксовано повне утримання від подальшої купівлі книг «впредь до выяснения военных обстоятельств». Поповнення фонду відбувалося, здебільшого, за рахунок пожертвувань та подарунків, незважаючи на те, що у грудні 1915 р. бібліотечним комітетом було дозволено купувати книги [6, с. 43]. Оскільки зазначене листування вимагало значних витрат, за клопотанням Л. Лічкова бібліотека отримала право безкоштовного користування поштовими послугами. Одним із пунктів обґрунтування необхідності мати таке право, Л. Лічков висував намір створити окремий обласний (крайовий) відділ та відділ книг з міського та земського самоврядування, для організації діяльності яких потрібно було б проводити тривале листування [18, с. 32].

За період 1914–1917 рр. до Київської міської публічної бібліотеки надійшли значні книжкові «пожертвования», зокрема, у 1915 р., від онука славетного архітектора В. І. Беретті (1781–1842), Олександра Беретті², який подарував книгозбірні близько чотирьох тисяч книг, серед яких було багато праць з економіки та статистики, 300 альбомів та видань з мистецтва та архітектури, зібраних дідом і батьком, зокрема рідкісні і цінні видання XVI–

---

² Олександр Олександрович Беретті (? – 1917) був видатним агрономом та бухгалтером-практиком, автором декількох книг та багатьох статей, редактором київських журналів «Хроника учреждений мелкого кредита» і «Сплотчина», в яких друкував статті з питань кооперації. Після закінчення Петровської сільськогосподарської академії у Москві, працював хлібним інспектором в Одесі. Основні його праці: "Общественные зерновые склады-элеваторы как средство к улучшению положения хлебного сбыта в России" (СПб., 1885); "При наших условиях элеваторы могут быть полезны" (Одесса, 1894); "Элеваторы и хлебная инспекция" (СПб., 1895); "Упорядочение хлебной торговли" (М., 1899).

XVII ст. За кількістю книг зазначене «благодіяння» можна порівняти лише з внеском Б. М. Юзефовича, який подарував КМПБ у середині 90-х рр. XIX ст. частину бібліотеки свого покійного брата – камергера, керуючого канцелярією міністра внутрішніх справ Росії Володимира Юзефовича (1841–1893), яка налічувала 5812 тт. (ця колекція стала найбільшим книжковим даром за всю історію бібліотеки) та з пожертвуванням 1910 р. професора Київського університету І. В. Лучицького (1845–1918), який подарував книгозбірні понад чотирьох тисяч книг, здебільшого, з історії, серед яких також було багато рідкісних і цінних видань [14, с. 72]. У воєнні роки свої книжкові колекції до фондів бібліотеки передали спадкоємці присяжного повіреного, юриста Південно-Західної залізниці М. О. Тулуба (1862–1914) (2456 тт.); голова Київського тимчасового комітету А. Сидоров (251 тт.); протоієрей І. Корольков (162 тт.); професори І. П. Скворцов (1847–1921), С. О. Іванов (1856–1930), Ю. М. Вагнер (1865–1946), Є. В. Оппоков (1869–1937) та ін. Серед установ найбільш значні пожертвування надійшли від Київського цензурного комітету (2024 тт.), Геологічного комітету (195 тт.), Департаменту землеробства (167 тт.), видавництва «Сотрудник» (146 тт.) [6, с. 44]. В цілому, темпи надходжень книг до фондів бібліотеки трохи зросли, проте динаміка кількості книг в абсолютних показниках майже не змінилася: за 1908–1912 рр. (за п'ять років) кількість книг збільшилася на 6118 одиниць; за 1914–1917 рр. (чотири роки) – на 6011 одиниць [18, с. 33]. Щорічний приріст, в середньому, збільшився з 1223 одиниць до 1502 книг (проте, багато з подарованих книг у 1917 р. ще не було враховано). Загалом за період 1901–1917 рр. завдяки пожертвуванням до фондів бібліотеки надійшло більше 10150 тт. (7886 назв), а це більше 12 % від загального фонду книгозбірні і майже 50 % від загальної кількості нових надходжень (26140 тт.) [14, с. 75, 84]. Для закупівлі книг для бібліотеки «пожертви» надходили і грошима, про що систематично повідомлялося у тогочасній пресі. У 1916 р. книжковий фонд бібліотеки, на думку С. Комського, становив приблизно 80 тис. примірників [12, с. 28]. За даними Л. Лічкова, на кінець 1917 р. книжковий фонд бібліотеки нараховував 56 380 тт. [18, с. 33].

Видання наукового та довідкового характеру у фондах бібліотеки склали 88 % із їх загальної кількості. З них 42 % склали періодичні видання різних років, 7,7 % – праці з питань історії. 10 % із загальної кількості видань фонду припадало на художню літературу [15, с. 36].

Слід також зазначити, що протягом 1917 р., неодноразово виникали питання про можливість переведення КМПБ у власність держави та про створення національної бібліотеки. У перші місяці правління Центральної ради Міністерством народної освіти планувалося утворити Українську національну бібліотеку саме на базі Київської міської публічної бібліотеки. Загалом, публічних бібліотек, як й інших типів і видів книгозбірень, у Києві не вистачало, оскільки, у розрахунках на кількість мешканців міста, рівень забезпеченості книжками населення був дуже низьким. Проте в умовах війни та значного браку коштів, створення нових бібліотек, зокрема національної, що постало вже на часі, було досить проблематичним. Мабуть тому і виникло у 1917 р. питання про перетворення Київської міської публічної бібліотеки у національну книгозбірню. У своєму звіті Л. Лічков обґрунтовував недоцільність і нераціональність такого вирішення питання бібліотечного будівництва. Він зазначав, що в такому разі, по-перше, необхідно було б відразу створювати нову міську публічну бібліотеку, що вимагало б значних коштів; по-друге, книжковий фонд міської публічної бібліотеки не відповідав критеріям комплектування національної бібліотеки; по-третє, створення національної бібліотеки у Києві в окремій будівлі було б більш економічно доцільним і політично виваженим рішенням, «отвечало бы назревшей нужде в увеличении числа библиотек». До того ж, «национальная библиотека украинского государства должна, конечно, прежде и главное всего иметь у себя всю национальную литературу, которая и должна составлять основу национальной библиотеки. Все остальное будет ...все таки придаток...» [18, с. 43]. КМПБ, яка створювалася з метою поширення російського впливу в місті, ніяким чином не відносилась за цими критеріями до національної бібліотеки, оскільки, із-за цензурних обмежень, мала книги, виключно, російською мовою і

була створена з метою «обрусения населения». Українською мовою у 1917 р. у бібліотеці було тільки 200 книг [18, с. 44–45]. Л. Лічков також вказував на різні функції публічної книгозбірні та національної бібліотеки. За його думкою, публічна бібліотека, здебільшого, виконує загальноосвітні та загальнокультурні функції, а національна бібліотека, окрім зберігання книг на національній мові, більше уваги приділяє науковій літературі, збиранню рукописів, стародруків, архівних та інших матеріалів та документів. Національна бібліотека повинна також комплектуватися книгами іноземними мовами та науковими іноземними виданнями з різних галузей знань. Отже, за висновками Л. Лічкова, створення національної бібліотеки повинно відбуватися у новій будівлі незалежно від діяльності і функціонування КМПБ, яка, будучи головною публічною бібліотекою міста, «должна быть, фактически, главной для остальных городских библиотек, для которых она должна быть источником и центром распределения книг и пр.» [18, с. 43]. Таким чином, Л. Лічков вважав за доцільне покладання на КМПБ функцій бібліотечного колектора та методичного центра для всіх публічних бібліотек міста. Проте за часів Центральної ради у квітні 1918 р. при Бібліотечно-архівному відділі Департаменту мистецтв Генерального секретарства справ освітніх (з 9 січня 1918 р. – Народного міністерства освіти УНР), який очолював О. Грушевський (брат першого президента України М. Грушевського), було організовано комісію з утворення Української національної бібліотеки, осередком якої має стати КМПБ з її майном та будинком (доки не буде побудовано нової будівлі для бібліотеки). Однак здійснити намічені плани уряду Центральної ради не вдалося, бо 29 квітня 1918 р. до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. У законі від 2 серпня 1918 р. про створення Національної бібліотеки України (НБУ) змінювався її статус, отже майно і будівля Київської міської публічної бібліотеки залишалися незайманими [7, с. 13–14].

Слід зазначити, що за часів УНР, у 1918 р., була здійснена перша спроба з утворення професійної асоціації бібліотечних працівників в Україні, коли було прийнято рішення про заснування Всеукраїнського бібліотечного товариства, у

написанні статуту якого приймали участь Л. Лічков, С. Сірополко та ін. [23, с. 54]. На превеликий жаль, здійсненню даного рішення, як і багатьох інших задумів, завадили політичні та військові події доби національно-визвольних змагань.

У лютому 1919 р. владу в Києві захопили більшовики. До цього і протягом весни 1919 р. Л. Лічков неодноразово звертався з проханням до органів влади про поліпшення матеріального становища бібліотеки, забезпечення її охорони від пограбувань, а також про збільшення штату працівників. У вересні 1919 р. штат Київської міської публічної бібліотеки збільшився на 11 осіб і складався з: завідуючого, його помічника, 17 бібліотекарів, чотирьох експедиторів, семи службовців, машиніста та двірника (всього 32 особи) [7, с. 15]. Особливості складу фондів (більше 80 % – видання наукового та довідкового характеру) та читачів (57 % користувачів були студентами, 24 % – фахівцями) зумовлювали, як і раніше, академічний характер бібліотеки.

На початку липня 1919 р. на спеціальному засіданні Колегії академічних та державних бібліотек розглядалося питання про злиття КМПБ з НБУ [20]. Проте, рішення щодо цього не було прийняте, оскільки цілі та завдання зазначених установ були різними. 16 липня 1919 р. Колегія прийняла рішення, що НБУ при УАН як окрема структура буде на чолі всіх бібліотек, а натомість утворити три регіональні бібліотеки: Київську (у яку мала перетворитися Київська міська публічна бібліотека) – для західного регіону України, Харківську – для східного та Одеську – для південного. Однак, даний проект не був реалізований [9, с. 26–27]. 25 липня 1919 р. пройшло ще одне засідання Колегії академічних та державних бібліотек, на якому з доповіддю виступив Л. Лічков, який запропонував ввести колегіальне управління бібліотекою, яке мали здійснювати представники від просвітніх установ, читачів та співробітники книгозбірень [7, с. 16]. Невдовзі на засіданні бібліотечного підвідділу Наркомоса УСРР, під керуванням якого знаходилися всі бібліотеки країни, було прийнято рішення про перетворення КМПБ у зразкову

загальноосвітню читальню, яка буде задовольняти потреби широких мас міського населення.

Загалом, у зв'язку з революційними та військовими подіями бібліотека у 1917–1919 рр. працювала несистематично та часто на тривалий час була зачинена для читачів. У період двох революцій планомірній роботі КМПБ заважали, як зазначалося у звіті бібліотеки, «большевицкие настроения среди служащих, которые выражались в предъявлении разных требований, выражении порицаний и угрозах забастовками» [18, с. 28]. До того ж, внаслідок військових дій у деяких місцях стіни книгозбірні були пробиті снарядами, що потребувало значного ремонту і додаткового фінансування [7, с. 14].

Висновки. Отже, успішна діяльність і певний розвиток КМПБ під керуванням директора Л. С. Лічкова у 1915–1921 рр. були обмежені надзвичайно тяжким її матеріальним становищем, відсутністю систематичного комплектування книжкових фондів, непрофесійністю деяких працівників книгозбірні, певними недоліками організації роботи бібліотеки, а також політичними, економічними та соціально-культурними чинниками суспільного життя міста в умовах воєнного часу та громадянської війни. На діяльності бібліотеки зазначеного періоду позначилося також неналежне керування роботою книгозбірні у передвоєнні роки та у перший рік війни. Деякі вади безпосереднього керування КМПБ були пов'язані із залежністю діяльності книгозбірні від загального її керівництва, тобто від організації роботи розпорядчого (бібліотечного) комітету Київської міської думи та від губернського керівництва. З 1917 р. бібліотечний комітет, фактично, не працював і діяв вже формально [15, с. 8]. Проте, завдяки керівній діяльності Л. Лічкова, незважаючи на всі перепони й об'єктивні труднощі, робота бібліотеки протягом воєнних років майже не зупинялася, відбувалася за встановленим графіком і, навіть, у деякі періоди вирізнялась підвищеною активністю. Внаслідок скрутного фінансового становища бібліотеки, яке не дозволяло книгозбірні відповідно потребам читачів, поповнювати свої книжкові фонди, основним джерелом її комплектування були пожертвування від громадськості

міста (від приватних осіб та установ) як грошима, так і книжковими колекціями й окремими книгами, які надходили завдяки ініціативній творчій діяльності керівника установи. Більшість досягнень, нововведень та підвищення ефективності роботи Київської міської публічної бібліотеки в цілому у досліджений період стали можливими завдяки самовідданій та професійній праці директора книгозбірні Л. Лічкова, в наслідок діяльності якого у головній міській публічній книгозбірні міста було зроблено перші спроби демократизації роботи установи, наближено її роботу до потреб міського населення і соціально-культурного життя суспільства, посилено увагу до комплектування фондів україномовними друками, налагоджено співробітництво провідних працівників бібліотеки з діячами різноманітних державних та громадських інституцій. Основні показники книгозбірні, в цілому, з року в рік поступово зростали, хоча і вирізнялися певною стрибкоподібністю та нерівномірністю. Особливості їхньої динаміки були обумовлені своєрідністю функціонування сфер освіти та науки міста, соціально-культурними факторами розвію міського суспільства Києва у воєнні часи, матеріальними можливостями та специфікою комплектування книгозбірні.

Список використаних джерел

1. [Про складні умови роботи Бібліотеки] // Києвлянин. – 1917. – 26 янв.; 4 февр.; 15 юля
2. [Про українізацію міської публічної Бібліотеки] // Києвлянин. – 1917. – 8 сент.
3. [Тисясяченко-Саливон Г. Д.] Пятидесятилетие Киевской публичной библиотеки (19 февр. 1866 – 19 февр. 1916 гг.) / [Г. Д. Тисясяченко-Саливон] // Киев. гор. изв. – 1916. – № 3. – С. 141–147. – Підпис: Г. Т–ко.
4. Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней): в 6-ти тт. – Репринт. изд. Спб., 1886–1904. – Т. 1. А–Л. – СПб.: Наука, 2001. – 1204 с.
5. Вилегжаніна Т. Національна парламентська бібліотека України: шляхами розвитку / Т. Вилегжаніна // Бібліотеки України загальнодержавного значення: історія і сучасність: Зб. ст. / НБУВ та ін.; Редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. – К., 2007. – С. 26–40
6. Гапченко П. Б. Історія формування фондів Національної парламентської бібліотеки України у 1866–1917 рр. / П. Б. Гапченко // Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. пр. / НПБУ; Редкол.: А. П. Корнієнко (відп. ред.) та ін. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 41–46

7. Гапченко П. Б. Діяльність Київської міської публічної бібліотеки у 1917–1920 рр. / П. Б. Гапченко. // Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. пр. / НПБУ; Редкол.: А. П. Корнієнко (відп. ред.) та ін. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 11–17
8. Гапченко П. Діяльність Київської міської публічної бібліотеки у 20-ті роки / П. Гапченко // Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. пр. – 1999. – Вип. 3. – С. 11–16.
9. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1918–1941. – К.: НБУВ, 1998. – 334 с.
10. Закрытие городской публичной библиотеки // Киевлянин. – 1917. – № 26. – 26 янв. – с. 2 (Местные известия)
11. Зворский С. Л. Книжная сокровищница Украины / С. Л. Зворский // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2006. – № 3. – С. 51–54
12. Комський С. А. Київська міська публічна бібліотека в дореволюційний період (1866–1917) / С. А. Комський // Скарбниця людського розуму / ДРБ УРСР ім. КПРС; Авт. кол.: К. М. Грибовська, Є. С. Дерман, Г. В. Каган, С. А. Комський, І. В. Шажко. – Х.: Ред.-вид. від. Книжк. палати УРСР, 1966. – 179, [5] с. – С. 9–30
13. Личков Л. С. К вопросу об украинизации Киевской городской публичной библиотеки / Л. С. Личков. – IP НБУВ, Ф. 1, № 3588
14. Літопис Національної парламентської бібліотеки України: Ч. 1. 1866 – лютий 1917 р. / НПБУ; Авт. кол.: П. Б. Гапченко, С. Л. Зворський, Л. М. Любаренко, О. О. Мастіпан. – К., 1996. – 137 с.
15. Літопис Національної парламентської бібліотеки / Національна парламентська бібліотека України. Ч. 2: Березень 1917–1943 р. / Авт. кол.: П. Б. Гапченко, С. Л. Зворський. – К.: [б. и.], 2001. – 184 с.
16. Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4 т. – Т. 4. – М., 1960. – 558 с.
17. Мотовилова С. Н. Киевская Городская Публичная библиотека (теперь – Рабочая Центральная библиотека им. ВКП(б)): [ненадрукована стаття 1931 р.]. – IP НБУВ, Ф. 1, № 2020
18. Отчет Киевской городской публичной библиотеки за 1914, 1915, 1916 и 1917 годы / Сост. Л. Личков. – К., 1918. – 64 с.
19. Отчет о состоянии и деятельности Киевской городской публичной библиотеки в 1912 году. – К.: Тип. Н.К. Милевского, 1913. – 29 с.
20. Протокол заседания Коллегии академических и государственных библиотек 8 июля 1919 г. – ЦДАВО України, Ф. 163, оп. 541, спр. 38–39
21. Пятидесятилетний юбилей Киевской городской библиотеки // Послед. новости. – 1916. – 19 февр.
22. Ступак В. Л. Діяльність київських бібліотек по забезпечення культурних потреб населення у 1921–1929 рр.: дис. ... канд. іст. наук: (17.00.08) / В. Л. Ступак; наук. кер. В. К. Скар, офіц. оп. В. М. Даниленко, А. К. Волощенко; КДК, ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. – К., 1995. – 168 л.
23. Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації: виникнення та еволюція діяльності / Пашкова В. С. – К.: Книж. палата України, 1997. – 184 с.

24. *Отчёт* о деятельности Киевского общества грамотности за 1901 год. – К.: Тип. М. Ф. Ивановой, 1902. – 124 с.

References

1. [*Pro skladni umovy roboty Biblioteky*]. (1917). [On the difficult conditions of the Library]. *Kyevlianyyn*. 26 ianv.; 4 fevr.; 15 yiulia. [in Russian].

2. [*Pro ukrainizatsiiu mis'koi publichnoi Biblioteky*] (1917). [On Ukrainianization City Public Library]. *Kyevlianyyn*, 8 sent. [in Russian].

3. [Tysiachenko-Salyvon H. D.] (1916). *Piatydesiatyletye Kyevskoy publichnoy byblyoteky (19 fevr. 1866 – 19 fevr. 1916 hh.)* [The fiftieth anniversary of the Kiev Public Library (Feb. 19, 1866 - Feb. 19, 1916 years)]. *Kyev. hor. yzv.*, № 3, S. 141–147. – Pidpys: H. T–ko. [in Russian].

4. Venherov S. A. (2001). *Krytyko-byohrafycheskyj slovar' ruskyykh pysatelej y uchenykh (ot nachala ruskoj obrazovannosti do nashykh dnei)* [Critical-biographical dictionary of Russian writers and scientists (from the beginning of Russian education to our days): v 6-ty tt. – Reprint. yzd. Spb., 1886–1904. T. 1. A–L. SPb., Nauka, 1204 [in Russian].

5. Vylehzhana T. (2007). *Natsional'na parlaments'ka biblioteka Ukrainy: shliakhamy rozvytku* [National Parliamentary Library of Ukraine: ways of]. *Biblioteka Ukrainy zahal'noderzhavnoho znachennia: istoriia i suchasnist'*: Zb. st. / NBUV ta in.; Redkol.: O. S. Onyschenko (holova) ta in. – K., S. 26–40. [in Ukrainian].

6. Hapchenko P. B. (1995). *Istoriia formuvannia fondiv Natsional'noi parlaments'koi biblioteky Ukrainy u 1866–1917 rr.* [The history of the formation of funds of the National Parliamentary Library of Ukraine in the 1866-1917 years]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini: Zb. nauk. pr. / NPBU; Redkol.: A. P. Korniienko (vidp. red.) ta in. K., Vyp. 1, S. 41–46. [in Ukrainian].*

7. Hapchenko P. B. (1997). *Diial'nist' Kyivs'koi mis'koi publichnoi biblioteky u 1917–1920 rr.* [The activity of Kyiv City Public Library in 1917-1920 years]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini: Zb. nauk. pr. / NPBU; Redkol.: A. P. Korniienko (vidp. red.) ta in. K., Vyp. 2, S. 11–17. [in Ukrainian].*

8. Hapchenko P. (1999). *Diial'nist' Kyivs'koi mis'koi publichnoi biblioteky u 20-ti roky* [The activity of Kyiv City Public Library in 20 years]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini: Zb. nauk. pr., Vyp. 3, S. 11–16. [in Ukrainian].*

9. Dubrovina L. A., Onyschenko O. S. (1998). *Istoriia Natsional'noi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho: 1918–1941.* [History Vernadsky National Library of Ukraine: 1918-1941]. K., NBUV, 334 [in Ukrainian].

10. *Zakrytye horodskoj publichnoy byblyoteky* (1917). [Closing of the City Public Library]. *Kyevlianyyn*, № 26, 26 ianv., s. 2 (Mestnye yzvestyia). [in Russian]

11. Zvorskyj S. L. (2006). *Knyzhnaia sokrovyschnytsa Ukrayny* [Book treasury of Ukraine]. *Vestnyk Byblyotechnoj Assambley Evrazyy*, № 3, S. 51–54. [in Russian].

12. Koms'kyj S. A. (1966). *Kyivs'ka mis'ka publichna biblioteka v dorevoliutsijnij period (1866–1917)* [Kiev City Public Library in pre-revolutionary period (1866-1917)]. *Ckarbnytsia liuds'koho rozumu / DRB URSS im. KPRS; Avt. kol.: K. M. Hrybovs'ka, Ye. S. Derman, H. V. Kahan, S. A. Koms'kyj, I. V. Shazhko. H., Red.-vyd. vid. Knyzhk. palaty URSS, S. 9–30. [in Ukrainian].*

13. Lychkov L. S. *K voprosu ob ukraynyzatsyy Kyevskoj horodskoj publychnoj byblyoteky* [On the question of Ukrainization Kyiv City Public Library]. IR NBUV, F. 1, № 3588. [in Russian].

14. Hapchenko P. B., Zvors'kyj S. L., Liubarenko L. M., Mastipan O. O. red. (1996). *Litopys Natsional'noi parlaments'koi biblioteky Ukrainy: Ch. 1. 1866 – liutyj 1917 r.* (1996). [Annals of the National Parliamentary Library of Ukraine: Part 1. 1866 - February 1917 years]. NPBU, K., 137 [in Ukrainian].

15. Hapchenko P. B., Zvors'kyj S. L. (2001). *Litopys Natsional'noi parlaments'koi biblioteky. Ch. 2: Berezen' 1917–1943 r.* [Annals of the National Parliamentary Library of Ukraine: Part 2. 1917–1943 years]. K., 184 [in Ukrainian].

16. Masanov Y. F. (1960). *Slovar' psevdonymov russkykh pysatelej, uchenykh y obschestvennykh deiatelej: V 4 t. T. 4.* [Dictionary aliases Russian writers, scientists and public figures: The 4 tt. T. 4]. M., 558 [in Russian].

17. Motovylova S. N. (1931). *Kyevskaia Horodskaia Publychnaia byblyoteka (teper' – Rabochaia Tsentral'naia byblyoteka ym. VKP(b)): [nenadrukovana stattia 1931 r.]*. [Kiev City Public Library (now - Working Central Library of the CPSU (b): [Not published an article in 1931 year]. IR NBUV, F. 1, № 2020. [in Russian].

18. Lychkov L. S. (author) (1918). *Otchet Kyevskoj horodskoj publychnoj byblyoteky za 1914, 1915, 1916 y 1917 hody* [Report of the Kyiv City Public Library, 1914, 1915, 1916 and 1917 years]. K., 64 [in Russian].

19. *Otchet o sostoianyy y deiatel'nosti Kyevskoj horodskoj publychnoj byblyoteky v 1912 hodu.* (1913). [Report on the status and activities of the Kyiv City public library in 1912 year]. K., Typ. N.K. Mylevskoho, 29 [in Russian].

20. *Protokol zasedanyia Kollehyi akademycheskykh y hosudarstvennykh byblyotek 8 yiulia 1919 h.* [Minutes of the meeting of the Board of academic and public libraries, July 8, 1919 year]. TsDAVO Ukrainy, F. 163, op. 541, spr. 38–39. [in Russian].

21. *Piatydesiatyletnyj iubylej Kyevskoj horodskoj byblyoteky* (1916). [The fiftieth anniversary of the Kyiv City Library]. *Posled. novosti.* 19 fevr. [in Russian].

22. Stupak V. L. (1995). *Diial'nist' kyivs'kykh bibliotek po zabezpechennia kul'turnykh potreb naseleennia u 1921–1929 rr.: dys. ... kand. ist. nauk: (17.00.08).* [Activities libraries in Kiev to meet cultural needs of the population in 1921-1929 gg.: thesis. ... doct. philos.]. nauk. ker. V. K. Sknar, ofits. op. V. M. Danylenko, A. K. Voloschenko; KDIK, TsNB im. V.I. Vernads'koho NAN Ukrainy. K. [in Ukrainian].

23. Paschkova V. S. (1997) *Natsionalni bibliotechni asotsiatsiji: viniknennya ta evolyutsiya diyalnosti* [The national library associations: the origin and evolution of activity]. K., 184 [in Ukrainian].

24. *Otchyot o deyatelnosti Kievskogo obschestva gramotnosti za 1901 god (1902)* [The report on the activities of the Kiev Society for Literacy 1901.]. K., Tip. M. F. Ivanovoy, 124 [in Russian].